

Калязіна Т.В.

Лицей «Наукова зміна», м. Київ

ПІДГОТОВКА ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ В СИСТЕМІ ОСВІТИ ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ

У статті визначається роль практичних психологів системи освіти щодо дослідження та вирішення проблем інтелектуально обдарованих підлітків. З'ясовано загальні особливості інтелектуально обдарованої особистості у взаємозв'язку з причинами виникнення та шляхами попередження в неї певних психологічних проблем.

Ключові слова: *інтелектуальна обдарованість, психологічні особливості та проблеми обдарованої особистості, практичний психолог в системі освіти.*

Постановка проблеми

Нова політика освіти в Україні ставить завдання демократизації навчання та виховання особистості. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня суспільства, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Особливо актуальною постає проблема вивчення обдарованості та розвитку обдарованих дітей. Про це свідчить політика держави в системі освіти, створення та підтримка Державної програми «Обдарована дитина», власні програми підтримки обдарованих дітей на районних, міських та обласних рівнях.

В рамках виконання державних програм в галузі освіти актуальним постає питання щодо професійної підготовки та вдосконалення фахівців в системі післядипломної педагогічної освіти стосовно проблем вивчення, розвинення та реалізації обдарованості особистості.

Психологи, що досліджували феномен обдарованості (Е.Ільїн, К.Платонов, С.Рубінштейн, Б.Тєплов та ін.) визначали її як якісне поєднання здібностей, від яких залежить успішність та своєрідність виконуваної діяльності. Російський психолог В.Шадріков, автор теорії системогенезу діяльності та теорії обдарованості, визначав її як цілісний прояв здібностей в діяльності, загальну властивість інтегрованої сукупності здібностей.

Дослідженням проблем інтелектуального розвитку займалися відомі психологи та педагоги: Л.Василенко, Л.Виготський, Г.Костюк, М.Савчин, М.Холодная.

Сьогодні методологічні проблеми обдарованості розробляють Д.Богоявленська, А.Венгер, В.Ігнатієва, А.Матюшкін, В.Юркевич та ін.; проблемами творчої обдарованості займаються В.Моляко, Е.Торренс; проблемами інтелектуальної обдарованості займаються М.Холодная, Дж.Гілфорд; в Україні різнобічні аспекти проблеми обдарованості досліджуються фахівцями Інституту обдарованої дитини АПН України під керівництвом В.Камишина; за кордоном організаційно-педагогічними проблемами обдарованості займаються Б.Блум, Дж.Гілфорд, Ф.Вільямс, Дж.Рензулі та ін.

Виклад основного матеріалу

Обдарована особистість — це, передусім, яскрава індивідуальність в різноманітних її проявах. У 1972 р. Комітет з освіти США опублікував наступне визначення обдарованості: обдарованими можна вважати тих, хто за оцінками досвідчених спеціалістів, внаслідок видатних здібностей демонструє високі досягнення.

Обдарована людина відрізняється від довколишніх видатними рисами особистості: вона емоційна, без видимих зусиль виконує різні завдання, обирає оригінальні способи діяльності; одержує цікаві, незвичайні, а іноді непередбачувані результати. Обдарована особистість привертає до себе увагу довколишніх, проте далеко не завжди така увага носить доброзичливу зацікавленість, що може спричинити деякі проблеми, а часом і певну загрозу для неї. Така особистість, потрапляючи в несприятливе для її розвитку середовище, може стати об'єктом знущань та образ, принижень, або навіть фізичної агресії — все це може сприяти її віктимізації. Особливо це небезпечно в кризові періоди розвитку особистості, одним з яких є підлітковий вік. Тому обдаровані діти потребують підвищеної уваги вихователів, педагогів і психологів закладів освіти. В свою чергу, зазначені фахівці мають бути компетентними щодо проблем обдарованої особистості завдяки професійному вдосконаленню фахівців, зокрема — в системі післядипломної педагогічної освіти [1; 2].

Найбільша кількість досліджень обдарованості існує у сфері інтелектуальної діяльності, проте в психологічній літературі досьгодні немає єдиної думки щодо поняття інтелекту. Так, деякі автори розуміють під інтелектом всю пізнавальну діяльність, інші дотримуються думки про нього як про більш узагальнене поняття, що характеризує сферу розумової діяльності.

Ж.Піаже, В.Штерн та інші психологи розуміли інтелект як можливість біопсихічної адаптації до наявних обставин життя. Згідно з іншою точкою зору, інтелект визначається лише як засіб отримання знань. Таким чином, існує два

найбільш розповсюджених підходи до визначення поняття інтелекту.

Згідно з першим, інтелект проявляється в оперуванні абстрактними символами та співвідношеннями, у вмінні розв'язувати задачі та вирішувати ситуації.

Відповідно до другого підходу, інтелект виступає у вмінні пристосовуватись до нових ситуацій, використовувати набутий досвід. У цьому сенсі інтелект, в основному, ототожнюється із здатністю до навчання.

Російська дослідниця інтелектуальної обдарованості М.Холодная виокремлює кілька типів інтелектуально обдарованих людей: 1) з показником інтелекту більше 135–140 одиниць (Л.Термен до групи обдарованих зараховував дітей з показником IQ більше 140 одиниць); 2) з високим рівнем академічної успішності; 3) з високим рівнем розвинення творчих інтелектуальних здібностей — висока швидкість продукування ідей та їхня оригінальність; 4) з високим рівнем успішності у виконанні тих чи інших видів діяльності; 5) з неординарними інтелектуальними можливостями, пов'язаними з аналізом, оцінкою та передбаченням подій повсякденного життя.

Виділяються наступні особливості обдарованих дітей: поєднання яскравої уяви з увагою до деталей при об'єктивній перевірці ідей; здатність до нестандартного сприйняття; інтуїція, винахідливість, неусвідомлюваний розум; дивергентне мислення; допитливість; конкретність мислення; естетична чутливість [1; 3].

Деякий інший підхід до визначення інтелектуальної обдарованості у західних психологів. Згідно з думкою одних авторів, інтелектуальна обдарованість — це результат взаємодії трьох характеристик: здібностей вище середнього, залученості до завдання (наявності сильної мотивації) та креативності. Згідно з іншими дослідниками, можливість досягнення виключного успіху є результатом взаємодії п'яти факторів: двох факторів інтелекту, індивідуально-психологічних особливостей, характеристик оточення та випадковості.

Соціологічні дослідження свідчать про те, що обдаровані люди становлять відносно невелику частку населення — від 2,5 до 20%.

За останнє десятиріччя з'явилося багато досліджень, присвячених проблемі невиявленої або заблокованої системою шкільної освіти обдарованості особистості. За даними дослідника даного питання П. Торренса, близько 30% дітей, що у школі визнавались як неуспішні, нездібні до навчання, складають обдаровані та надобдаровані. Наприкінці 1970-х — початку 1980-х рр. стрімко розвивається нова прикладна галузь психології — психологія обдарованих, але неуспішних у навчанні дітей. Вона вивчає причини затримки проявів обдарованості у період навчальної діяльності та методи надання обдарованим дітям психологічної допомоги [3].

За свою обдарованість діти інколи платять високу ціну. Так, американський психолог С.Майлз встановив, що самогубства серед обдарованих дітей

зустрічаються у 2,5 рази частіше, ніж у їхніх однолітків. Обдаровані діти повсякчас відчувають у школі відчуження з боку однолітків, а інколи і з боку викладачів внаслідок відсутності диференційованого навчання, орієнтації школи на «середнього» учня, надмірної уніфікації програм, що недостатньо або взагалі не враховують індивідуальних можливостей засвоєння знань. Це часто спричинює одну з основних проблем обдарованої дитини — дезадаптацію в соціумі.

В обдарованої дитини засвоєння знань відбувається відносно легко, оскільки у мозку такої дитини інформація обробляється в аналоговій формі, цілісно, узагальнено, одночасно; навички набуваються ніби одразу, цілісно, а не по окремих рухах або частинах. Внаслідок такої видимої легкості в дитини недостатньо формуються навички подолання труднощів та цілеспрямованості — всі риси, що складають основу довільного регулювання поведінки та діяльності. По мірі зростання перед дитиною, підлітком, юнаком постають нові, зовсім не прості задачі. Внаслідок підвищення їх складності питома вага довільного регулювання поведінкою зростає, проте, якщо воно не сформоване, дитина займається тільки діяльністю, яка їй подобається і з якою вона легко поряється; за якої не треба докладати вольових зусиль, примушувати себе. Такий підліток потребує керівництва дорослого. Проте, якщо психологічний розвиток підлітка або юнака не відповідає віковим вимогам, зокрема спроможності самостійно вирішувати певні питання та нести відповідальність за власні вчинки, — це призводить до конфліктних ситуацій між підлітками та дорослими. Прагнення займатись тільки діяльністю, яка подобається та легко дається, йде всупереч уявленням суспільства про поведінку в підлітковому та юнацькому віці. Перехід на наступний рівень розвитку особистості (дорослість) потребує докладання зусиль, до яких особистість не готова і внаслідок цього залишається на попередньому рівні розвитку. Повсякчас це призводить до її відсторонення від дійсності та перебування у власному, штучно створеному світі та зупиняє особистісний розвиток. Такі особистості інфантильні, внаслідок чого не можуть знайти застосування власній обдарованості.

Дослідження П.Торренса показали, що обдаровані діти швидко засвоюють початкові рівні розвитку інтелекту та здійснюють опір до репродуктивної діяльності (внаслідок прагнення нового, нестандартного), що сприймається вчителями як впертість, лінощі, і може призводити до приниження гідності дитини, образливих висловлювань на її адресу або навіть до фізичного покарання, що стає причиною віктимізації обдарованої дитини [3; 7].

Складність полягає ще й у тому, що сама обдарована дитина, без спеціальної допомоги психолога не може зрозуміти причини власного опору тим видам робіт, які із задоволенням виконуються іншими дітьми. За даними дослідника проблем обдарованих дітей А.Матюшкіна, обдаровані діти мають близько двох третин часу в школі проводити, маскуючи «інтелектуальний саботаж».

Ще однією особливістю розвитку інтелектуально обдарованих дітей є десинхронізація розвинення психічних функцій, а саме — відставання в розвиненні моторики та емоційна незрілість в порівнянні з однолітками. Обдаровані діти з утрудненнями сприймають абсолютну обов'язковість виконання умовних норм спілкування та поведінки, оскільки їх неможливо обґрунтувати логічно. Повсякчас це викликає роздратування в оточуючих і може викликати в них різні прояви агресивності по відношенню до обдарованих дітей. Тим самим, обдарована особистість часто опиняється в ролі жертви агресії, що стає причиною її віктимізації. З метою попередження даного процесу психологічна служба навчальних закладів (практичні психологи, соціальні педагоги) має реагувати на подібну ситуацію шляхом проведення роз'яснювальної роботи серед педагогів та корекційно-розвивальної роботи з учнями [1; 7].

Обдарована дитина — це особистість, яка багато в чому відрізняється від інших дітей. За даними психологічного дослідження, що проводилось під керівництвом доцента факультету психології Санкт-Петербурзького державного університету М.Ільїної, виявлено, що інтелектуально обдаровані діти відрізняються дисгармонійним розвитком, який проявляється в різних неврозоподібних станах: у вигляді підвищеної агресивності, лабільності настрою, підвищеної тривожності, егоцентричності, підвищеної збудливості, схильності до депресивних станів. Зазначені особливості вважаються одними з чинників віктимізації особистості [3].

Прагнення досягти досконалості в інтелектуальній діяльності (так званий перфекціонізм) призводить до надмірної вимогливості обдарованої особистості до себе і, як наслідок, перетворюється часто в болісну та нестерпну незадоволеність собою та результатами власної діяльності. Крім того, в обдарованих дітей існують повсякчас проблеми стосовно емоційного розвитку. Зокрема, у більшості з них спостерігається підвищена вразливість та особлива чутливість до всього, що стосується сфери їхніх інтересів. Події, які не є занадто важливими для звичайних дітей, для обдарованих дітей стають причиною надмірних переживань, призводять до самозвинувачення та відчаю [1; 5; 8].

Педагоги та психологи відмітили такий феномен, як зникнення обдарованості з віком та назвали його «згасанням обдарованості». Даний феномен було виявлено в дослідженнях психологами та педагогами А.Бакушинським, А.Щербаковим, Н.Лейтесом, А.Мелик-Пашаєвим.

На думку дослідника обдарованості В.Грязевої, при вирішенні проблем інтегрування обдарованості в соціокультурний простір слід враховувати наступні феномени: феномен «зняття» обдарованості в процесі дорослішання, феномен особистісної деградації, неповної реалізації з причини зовнішніх несприятливих умов [2; 4].

Часто обдаровані люди випереджають не тільки власний віковий розвиток, але й розвиток суспільства, в якому живуть. Внаслідок незрозумілості та незатребуваності суспільством, вони пристосовуються до оточуючих умов як можуть, часто не використовуючи власну обдарованість повною мірою.

Зникнення ознак обдарованості в дорослої людини також пов'язане із зміною структури її діяльності. Життя дорослої людини багато в чому обумовлене зовнішніми обставинами, воно структуроване, визначене. Життєві, професійні завдання потребують володіння алгоритмічним мисленням. Особливо це притаманне професійному простору (якщо робота не стосується прояву творчих здібностей). Невипадково існують феномени професійної втомленості, вигорання. Багато в чому вони є наслідками звикання до професійних обов'язків, які не змінюються протягом кількох років. Виникає стан монотонії, нудьги, знижується професійна мотивація. Оскільки виробництво — справа алгоритмізована, структурована та колективна, часто обдарована особистість не може застосувати свої здібності з причини їхньої непотрібності суспільству [1; 3; 7].

Зазначені особливості дорослого життя стають причиною внутрішньо-особистісного конфлікту, розв'язання якого без спеціальної психологічної допомоги призводить до негативних наслідків і для особистості і для суспільства в цілому.

Ким і яким буде обдарована дитина, залежить не тільки від її обдарованості, але й від її особистісної спрямованості, умов існування, соціального оточення. Соціальне оточення дитини, підлітка та юнака — це не тільки батьки, родичі та вчителі. Існує й інший бік соціального оточення — це злочинний світ, мешканці якого відшукують та залучають нереалізовані таланти. Внаслідок вищевказаних особливостей обдарованої особистості (егоцентричність, тривожність, інфантильність, неврівноваженість, агресивність) та несвоєчасної або недостатньої кваліфікованої допомоги педагогічного колективу та психологічної служби учбових закладів для дитини виникає високий рівень ризику потрапити до антисоціального середовища з такими наслідками як розвинення девіантної, делінквентної, віктимної та аддиктивної поведінки. Професійне вдосконалення практичних психологів в системі післядипломної педагогічної освіти з проблем обдарованої особистості є важливою передумовою попередження проявів в неї негативної антисоціальної поведінки [6; 7].

Висновки

Проблеми інтелектуально обдарованої дитини мають власну специфіку. Це, насамперед, десинхронія розвитку психічних функцій, а саме, відставання в розвиненні моторики та емоційна незрілість в порівнянні з дітьми того ж віку. По-друге, інтелектуально обдаровані діти швидко засвоюють учбовий матеріал, звичайна репродуктивна учбова діяльність стає їм нецікавою, їх допитливий

розум весь час потребує більш складних та нестандартних завдань. Проте, таке додаткове навантаження не завжди охоче сприймається вчителями. Опір обдарованої дитини виконанню стандартних завдань час від часу сприймається вчителями як впертість, лінощі або навіть недотепність. По-третє, інтелектуально обдаровані діти важко сприймають абсолютну обов'язковість виконання умовних культурних норм спілкування, оскільки їх неможливо обґрунтувати логічно. Ці чинники часто призводять до непорозумінь у стосунках між вчителями та обдарованими дітьми. Особливо гостро це проявляється у підлітковому віці.

У розв'язанні таких ситуацій важлива роль належить практичним психологам закладів освіти. Їхня діяльність має бути спрямована, в першу чергу, на просвітницьку роботу з викладачами учбових закладів щодо особливостей інтелектуально обдарованих дітей; по-друге, на роз'яснювальну роботу з батьками обдарованих підлітків стосовно особистісних особливостей їхніх дітей. По-третє, психологічної допомоги потребують самі обдаровані підлітки.

Важливим щодо компетентного надання психологічної допомоги з проблем обдарованих підлітків є професійне вдосконалення фахівців в системі післядипломної педагогічної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джумагулова Т.Н. Одаренный ребенок: дар или наказание. Книга для педагогов и родителей / Т.Н.Джумагулова. — СПб.: Речь; М.: Сфера, 2009. — 160 с.
2. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба / И.В.Дубровина. — М., 1991. — 456 с.
3. Ильина М.Н. Психологическая оценка интеллекта у детей / М.Н.Ильина. — СПб.: Питер, 2006. — 368 с.
4. Латыпов Н.В. Минута на размышление. Основы интеллектуального тренинга / Н.В.Латыпов. — СПб.: Питер, 2005. — 336 с.
5. Лейтес Н.С. Возрастная одаренность и индивидуальные различия: избранные труды / Н.С.Лейтес. — М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЕКС», 2003. — 464 с.
6. Малкина-Пых И.Г. Возрастные кризисы: Справочник практического психолога / И.Г.Малкина Пых. — М.: Изд-во Эксмо, 2005. — 896 с.
7. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы / И.Г.Малкина-Пых. — М.: Эксмо, 2006. — 1008 с.
8. Психология подростка: учебник / под ред. чл.-корр. РАО А.А.Реана. — СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. — 480 с.

В статье определяется роль практических психологов системы образования в исследовании и решении проблем интеллектуально одаренных

подростков. В целом определены особенности интеллектуально одаренной личности во взаимосвязи с причинами возникновения и путями предупреждения у нее определенных психологических проблем.

Ключевые слова: интеллектуальная одаренность, психологические особенности и проблемы одаренной личности, практический психолог в системе образования.

The article defined the role of psychologists and practical education to research and solve problems intellectually gifted adolescents. Clarified the general features of an intellectually gifted person in relationship to the causes and ways to prevent it in some psychological problems.

Key words: intellectual aptitude, psychological characteristics and problems of gifted person, a practical psychologist in education system.